

- for the management of an educational institution in the context of inclusion], *Visnyk cherkaskoho universytetu: Pedagogichni nauky*, Vol. (2016), pp. 22–27.
12. *Slovník ukraínskoi movy: v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes], [Red. koleh. I. K. Bilodid (holova) ta in.], K.: Naukova dumka 1970-1980, Tom 9: S [red. I.S. Nazarova, O. P. Petrovska, L. H. Skrypnyk, L. A. Yurchuk], K.: Naukova dumka, 1978, 916 p.
 13. Sukhina I. Vykorystannia resursiv seredovyscha v osvıtnomu prostori dlia zabezpechennia rozvytku i navchannia ditei z autyzmom [Use of environment resources in educational space to provide development and training of children with autism], *Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia*, 2015, № 1, pp. 41–48.
 14. Udych Z. I. *Osnovy inkluzyvnoi osvıty: navchalno-metodychni posibnyk* [Fundamentals of inclusive education: a teaching-guidance manual], TNPU im. V. Hnatiuka, Ternopil: Print-Ofis, 2015, 380 p.
 15. Iaroshynska O. O. *Teoretychni i metodychni zasady proektuvannia osvıtnoho seredovyscha profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoı shkoly: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04* [Theoretical and methodological grounds for designing the educational environment for vocational training of future primary school teachers], Zhytomyr, 2015, 40 p.

Стаття надійшла в редакцію 21.08.2017 р.

УДК 378.147:811.111

DOI: 10.25128/2415-3605.17.3. 18

НАТАЛІЯ РАТУШНЯК

ratushniaknatalia92@gmail.com

аспірантка,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
м.Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2

ВРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Висвітлено вікові особливості учнів початкової школи та внутрішні психічні особливості дитини молодшого шкільного віку з особливими потребами для організації її індивідуального навчання. Зокрема виокремлено інтелектуальний аспект, смислове сприймання та структурність сприйняття. Проаналізовано результати соціальних зрізів, дані обстежень психолого-медико-педагогічних консультацій, наукові праці зарубіжних і вітчизняних дослідників цієї проблеми. Визначено, що важливими функціями вчителя під час індивідуалізації навчання є стимулювання пізнавальної діяльності, постійний контроль за виконанням завдань, своєчасна допомога у подоланні труднощів навчання. Охарактеризовано анатомо-фізіологічні, психічні та психологічні вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, враховуючи їхні пізнавальні потреби. Визначено основні групи дітей з особливими потребами та їхні психофізичні якості. Проаналізовано анатомо-фізіологічні, психологічні та психічні особливості учнів з вадами зору, слуху, мовлення, розладом опорно-рухової системи, розумовою відсталістю. Описано особливості інтелектуальної активності учнів початкової школи з вадами розвитку. Охарактеризовано шляхи індивідуалізації навчання учнів початкової школи в умовах інклюзивного навчання.

Ключові слова: *учні початкової школи, учні з особливими потребами, інклюзивна освіта, індивідуалізація навчання, психофізичні особливості, навчально-пізнавальна діяльність.*

НАТАЛІЯ РАТУШНЯК

ratushniaknatalia92@gmail.com

аспірантка,

Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка
г. Тернополь, ул. Максима Кривоноса, 2

ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

**УЧЕТ ВОЗРАСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ
ОБУЧЕНИЯ**

Выделены возрастные особенности учащихся начальной школы и внутренние психические особенности ребенка младшего школьного возраста с особыми потребностями для организации его индивидуального обучения. Среди них выделены интеллектуальный аспект, смысловое восприятие и структурность восприятия. Проанализированы результаты социальных срезов, данные обследований психолого-медико-педагогических консультаций, научные труды зарубежных и отечественных исследователей данной проблемы. Определено, что важными функциями учителя во время индивидуализации обучения является стимулирование познавательной деятельности, постоянный контроль за выполнением задач, своевременная помощь в преодолении трудностей обучения. Охарактеризованы анатомо-физиологические, психические и психологические возрастные особенности учащихся младшего школьного возраста в контексте учета их познавательных потребностей. Определены основные группы детей с особыми потребностями и их психофизические качества. Проанализированы анатомо-физиологические, психологические и психические особенности учащихся с нарушениями зрения, слуха, речи, расстройством опорно-двигательной системы и умственной отсталостью. Описаны особенности интеллектуальной активности учащихся начальной школы с пороками развития. Охарактеризованы пути индивидуализации обучения учащихся начальной школы в условиях инклюзивного обучения.

Ключевые слова: *ученики начальной школы, ученики с особыми потребностями, инклюзивное образование, индивидуализация обучения, психофизические особенности, учебно-познавательная деятельность.*

NATALIA RATUSHNIAK

ratushniaknatalia92@gmail.com

postgraduate student,

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Ternopil, Maksyma Kryvonosa str., 2

**TAKING INTO ACCOUNT THE AGE CHARACTERISTICS OF ELEMENTARY
SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS IN THE CONDITIONS OF
INDIVIDUALIZATION OF EDUCATION**

In the article is analyzed the modern concept of elementary school and it is determined that its purpose is to create for each child, despite all sorts of deviations, favorable conditions for the comprehensive development of his abilities and talent, the purposeful development of his personality. The reform of the system of inclusive education, the transition from the traditional approach in the educational process to the competent, from the mode of functioning to the mode of development and self-development, testify to the real need to address the problem of individualization of education. Outlines the age-old peculiarities of primary school pupils and internal psychic peculiarities of a child of junior school age with special needs for the organization of their individual learning. Among them there is an intellectual aspect, semantic perception and structural perception. The results of social sections, surveys of psychological, medical and pedagogical consultations and scientific works of foreign and native scientists of this problem are analyzed. In the form of a table the basic age features of pupils of primary school age are systematized and presented. It is determined that the important functions of the teacher during the individualization of training are the stimulation of cognitive activity, constant control over the implementation of tasks, timely assistance in overcoming the difficulties of learning. The anatomical-physic and psychological age features of pupils of primary school age are described. The basic groups of children with special needs and their psychological and physical qualities are determined. The psychological features of pupils with visual, hearing, speech disorder, musculoskeletal disorders and mental retardation are analyzed. The peculiarities of intellectual activity of pupils of elementary school with developmental defects are described. The personalization of the teaching of primary school pupils in the context of inclusive education is characterized. It is determined that the individualization of studying in primary school should be aimed at studying, disclosing the individual inner world of each pupil, and also creating conditions for its possible manifestation.

Keywords: *primary school pupils, pupils with special needs, inclusive education, individualization of studies, psychological and physical features, educational and cognitive activity.*

У сучасній концепції початкової школи сказано, що її призначення – створити для кожної дитини, незважаючи на різні відхилення, сприятливі умови для всебічного розвитку їхніх

здібностей і таланту, цілеспрямованого розвитку індивідуальності. Реформування системи інклюзивної освіти, перехід від традиційного підходу в навчально-виховному процесі до компетентнісного, від режиму функціонування до режиму розвитку і саморозвитку свідчать про реальну потребу звернення до проблеми індивідуалізації навчання. Проголошення у сучасному суспільстві ідеї гуманізації відносин, свободи, відродження духовності забезпечують можливість по-іншому з'ясувати сутність поняття «індивідуалізація» для визначення справжніх цінностей, нових акцентів у системі інклюзивної освіти.

Як свідчать результати соціальних зрізів в Україні, при загальній чисельності постійного населення 45 млн. 598 тис., кількість людей з особливими потребами станом на 01.01.2011 досягла 2 709 982 осіб, у тому числі дітей – 165 121. Таким чином, чисельність осіб з психофізичними вадами досягає показника майже в 6 % від загальної чисельності населення країни. За даними обстежень психолого-медико-педагогічних консультацій, згідно з якими у 2010-2011 навчальному році були визнані такими, що мають вади психофізичного розвитку – 1194,031 тис. дітей (15% від загальної кількості). При цьому кількість дітей з відставанням психофізичного розвитку зростає щороку (на 12% в 2010/2011 порівняно з 2010/2009 навчальним роком) [1].

Проблеми навчання учнів з особливими потребами в початковій школі присвячено чимало наукових праць зарубіжних науковців, таких як В. Фауст, С. Ханд, С. Окон, Л. Рулі, Бемак, К. Роджерс. Психологічні особливості дітей із особливими потребами досліджували Р. Барклі, Р. Валлер, Т. Саваж. Педагогічні характеристики учнів із різного виду розладами досліджували П. Вайтекер, Д. Гіллборн, С. Зенталь, С. Ріф. Серед вітчизняних науковців проблеми інклюзивної освіти вивчали М. Захарчук, А. Колупаєва, І. Найда, М. Сварник, Н. Софій, М. Швед, особистісно орієнтованої освіти І. Бех, І. Зиміна, В. Рибалка, О. Савченко.

Незважаючи на чисельні дослідження з інклюзивної освіти залишається нерозв'язаними питання розробки змісту і технологій навчання учнів початкової школи з особливими потребами, реалізації вимог принципів індивідуалізації та компетентності як методологічних орієнтирів організації сучасної початкової школи, підготовки майбутніх вчителів у визначеному контексті.

Мета статті – виокремити вікові особливості учнів початкової школи з особливими потребами для організації їхнього індивідуалізованого навчання.

На основі результатів аналізу наукової літератури [1; 2], виділено типові анатомо-фізіологічні, психологічні та психічні особливості молодших школярів, які необхідно враховувати в процесі індивідуалізації їхнього навчання в початковій школі.

Індивідуалізація процесу навчання — організація навчально-виховного процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їхніх здібностей до навчання. Індивідуалізація процесу навчання в українській школі здійснюється в умовах колективної навчальної роботи з класом і в рамках завдань та змісту освіти: всі учні повинні оволодіти знаннями, вміннями й навичками в обсягах, передбачених навчальними програмами [5, с. 29]

Анатомо-фізіологічні особливості стосуються життєвих процесів, діяльність окремих органів організму та їх систем в цілому, функції організму та їх зв'язки між собою. До психологічних особливостей належать психічні процеси, що охоплюють пам'ять, мислення, увагу, спостережливість, уяву, мовлення. Психічні особливості – це стійкі душевні якості особистості, такі як темперамент, характер і здібності [2, с. 135–136].

Анатомо-фізіологічні та психологічні характеристики багато описано в науковій літературі. Розглянемо психічні аспекти.

Темперамент дитини не визначає її інтереси і здібності, але впливає на стиль її поведінки й діяльності, наприклад, швидше почати виконувати роботу, переходити з одного виду діяльності на інший і тим самим на її результативність. Зокрема, чуйність, уважність, товариськість формуються в учнів як сангвінічного, так і меланхолійного темпераменту, однак ці якості характеру виявляються в їхній поведінці по-різному (табл.1). Наприклад, яскраво вираженою рисою учнів 1–2 класів є імпульсивність [2, с. 167].

Необхідно зазначити, що для ефективного впровадження індивідуалізації варто розрізняти періоди розвитку дитини.

Такими періодами є: *ранній вік* (від народження до трьох років), *дошкільний вік* (з трьох років до семи), *молодший шкільний вік* (з семи років до десяти), *середній шкільний або*

ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

підлітковий вік (з десяти років до п'ятнадцяти), і *старший* або *юнацький вік* (з п'ятнадцяти років до досягнення зрілості) [2, с. 51]

Таблиця 1

Вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, які необхідно врахувати під час індивідуалізованого

Анатомо-фізіологічні особливості	Психологічні особливості	Психічні особливості (темперамент)
Ріст організму	Функціонування мимовільної і покращення довільної пам'яті Розвиток наочно-образної та словесно-логічної пам'яті	Учні сангвініки: швидкі, рухливі, енергійні, активні, характерна легка збудливість почуттів, на зауваження реагують спокійно
Зміна пропорцій тіла	Домінування конкретно-образного мислення	Учні холерики: енергійна та різка поведінка, сильна реакція на подразники, складне переключення на інший вид діяльності, характерна легка збудливість почуттів, на зауваження часто реагують негативно
Гнучкість кісткового апарату	Розвиток довільної уваги, водночас низький рівень її диференційованості	
Розвиток м'язової системи	Розвиток творчої уяви	Учні флегматики: повільні, спокійні, почуття важко збуджувані, але стійкі й тривалі, у всьому дотримуються порядку і організованості, на зауваження реагують болісно, але не показують цього
Пластичність нервової системи	Розвиток спостережливості	Учні мелахоліки: чутливі, вразливі, швидко втомлюються, сором'язливі, малоактивні, їм важко пристосовуються до нових обставин, невпевнені у своїх силах, почуття виникають швидко, вони міцні і стійкі
Розвиток органів відчуття	Розвиток вмінь: аналізувати, порівнювати, синтезувати, узагальнювати	

Молодший шкільний вік за цією класифікацією припадає на третій період. Діяльність дитини цього віку характеризується пізнанням навколишнього світу в процесі власних активних дій та уяви. У зв'язку з цим, індивідуалізація навчання в початковій школі повинна бути спрямована на вивчення, розкриття індивідуального внутрішнього світу кожного учня, а також на створення умов для можливого його прояву. В. О. Сухомлинський висловив думку, що навчання, побудоване на індивідуальному підході до кожного учня, має безсумнівні переваги й дає позитивні результати: розвиток розумових здібностей учнів; установлення взаємних доброзичливих стосунків на уроці між учителем і учнями; полегшення праці педагога завдяки ефективній і посильній зайнятості усіх школярів. «Уроки, на яких кожен учень пізнає індивідуальну, особисту радість успіху, не вимотують, не виснажують учителя: він не знає напруженого очікування неприємності, йому не треба стежити за тими меткими, неспокійними дітьми, які знічев'я час від часу «частують» учителя витівками, – їх енергія спрямовується на таких уроках у потрібне русло», – наголошував видатний український педагог і гуманіст [4, с. 439].

Досліджуючи індивідуалізацію навчання в умовах інклюзії початкової школи, треба врахувати не лише анатомо-фізіологічні, психологічні та психічні особливості дітей молодшого шкільного віку, але й вагомий вплив різного виду відхилень, які так само кардинально змінюють їх духовну, емоційну та інтелектуальну активність. Тож потрібно визначити основні групи дітей з особливими потребами та їх психофізичні якості. В основі такого поділу учнів є різні відхилення психофізіологічного і психічного характеру.

У науковій літературі виокремлюють різні групи дітей з особливими потребами. Так, серед таких категорій дітей є діти з порушенням опорно-рухової системи, діти з розумовою відсталістю, діти з вадами слуху, діти з вадами зору, діти з вадами мовлення.

В основі характеристики дітей з порушенням опорно-рухової системи є такі анатомо-фізіологічні особливості: різноманітні розлади рухового апарату, спричинені недорозвиненням чи ушкодженням центральної нервової системи, рухові розлади – паралічі, насильницькі рухи, порушення координації рухів. Якщо порушена онтогенетична послідовність рухового розвитку, то це призводить до підвищення м'язового тону й формування патологічних поз, розпадається формування механізмів підтримки рівноваги під час стояння й ходьби, формується патологічний руховий стереотип, неправильні установки тулуба, кінцівок, а згодом – контрактури й деформації.

Для дітей з розладом опорно-рухової системи характерні такі психологічні особливості: розвиток переважно наочних форм мислення, гальмування конкретно-образного мислення, зниження продуктивності запам'ятовування, уповільнення розвитку вмінь аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. Спостерігається сповільненість психічних процесів, труднощі переходу на інші види діяльності, недостатність концентрації уваги, зниження обсягу механічної пам'яті, низька пізнавальна активність, що виявляється у відсутності інтересу до завдань, слабкій зосередженості, повільності. Учні виявляють низьку розумову працездатність характеризується швидкою втомлюваністю під час виконання інтелектуальних завдань [1, с. 65–80].

У дітей з розумовою відсталістю тип рухової недостатності при різних клінічних формах неоднаковий і залежить від багатьох чинників: місця ураження мозку, рівня інтелекту і таке інше. Рухові прояви глибоко розумово відсталих дітей відображають недостатність психологічної організації рухів. Особливо виражена недостатність у другій сигнальній організації рухів. Слово не має значеннєвого навантаження, не є регулятором рухової діяльності. Порушення в основних рухових актах (ходьба, біг, стрибки і т. д.) характерні для розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. Неправильна хода (дискоординація ніг і рук, скутість, неритмічність, зайві рухи) визначено у 40–50 % розумово-відсталих дітей. Порушення в бігових вправах (неузгодженість рук і ніг, нерівномірність рухів за амплітудою, зайве обертання тулуба, скутість плечового поясу) визначено у 50–60 % учнів. Невміння стрибати на одній і двох ногах помічено у 90–100 %. Окрім цього можна спостерігати порушення дрібної моторики. Характеризуючи загальний психічний розвиток розумово відсталих дітей можна відмітити, що недорозвинення пізнавальної діяльності пов'язане з дефектами мови, що виражено в обмеженні активного словника порівняно з пасивним. Пасивна увага більш розвинена, ніж активна і довільна. Механічна пам'ять задовільна порівняно зі смисловою пам'яттю. Недорозвинення пізнавальної діяльності призводить до специфічних порушень вольової сфери особистості загалом. Особливістю емоційної сфери є недорозвинення складніших диференційованих емоцій [1, с. 80–88].

Анатомо-фізіологічний розвиток дітей з вадами слуху переважно такий же, як і у здорових дітей. Відмінними є лише такі особливості слухової системи як: вроджена деформація слухових кісточок, порушення роботи слухового нерву, аклюзія (недорозвинення внутрішнього вуха), відсутність барабанної перетинки, атрезія (зрощення зовнішнього слухового проходу).

Значне порушення слуху надто впливає на обробку мовної інформації через слухання, оскільки дитина не може повною мірою оволодіти нею, що зумовлює неуспішність дитини [7, с. 168–266]. Крім того, можемо спостерігати різний розвиток наочно-образного й словесно-логічного мислення (домінує перше); письмова мова в обох формах – імпресивній (читання) і експресивній (письмо) відіграє більшу роль порівняно з усною. У психічному розвитку дітей внаслідок обмеженої взаємодії з навколишнім світом психічна діяльність дитини спрощується, реакції на зовнішні впливи стають менш складними й різноманітними, система міжфункціональної взаємодії змінена. Це призводить до появи у них таких особистісних рис, як ригідність, егоцентризм, відсутність внутрішнього контролю, імпульсивність, сугестивність, більш високий рівень агресивності в поведінці, емоційна незрілість [3, с. 156].

У процесі порушення зору виникає низка вторинних відхилень: зокрема відхилення у фізичному розвитку, спостерігається обмеження рухової активності дитини; при значній або повній втраті зору порушуються координація, витривалість, швидкість, ритм, точність рухів, знижується їхня інтенсивність [3, с. 191].

Під час порушення зору відбуваються якісні зміни системи взаємодії аналізаторів, виникають специфічні особливості в процесі формування образів, понять, мови, у

співвідношенні образного й понятійного мислення, знижується кількість сприйнятої дитиною інформації й змінюється її якість.

У дітей з вадами мовлення часто можна спостерігати порушення у роботі дихального апарату, фонаційного та артикуляційного апарату. Здебільшого до порушення мовлення призводять вади голосових складок, носової порожнини і пазух, що до неї прилягають, ротової порожнини, порожнини глотки, носоглотки, ротоглотки та гортаноглотки [3, с. 69–70].

У дітей з порушенням мовлення спостерігають загальмованість, зниження розумової працездатності, зниження уваги. Досить часто мовленнєві порушення цієї категорії дітей зумовлюють нестійкість уваги й пам'яті, недостатність регульовальної функції мовлення, порушення пізнавальної діяльності та розумової працездатності. Зв'язок між мовленнєвими порушеннями й іншими аспектами психічного розвитку зумовлює специфічні особливості мислення. Школярі відстають у розвитку словесно-логічного мислення. Без спеціального навчання такі діти з труднощами опановують навички аналізу і синтезу, порівняння й узагальнення. У більшості з них домінує наочно-дійове мислення, яке потребує постійних дій із предметами. Однак дітям складно узагальнювати поняття [3, с. 72].

Таким чином, у процесі індивідуалізації навчання учнів початкової школи необхідно враховувати не тільки їх вікові особливості, але й особливості, що пов'язані з особливими потребами, зумовленими різними вадами у психофізичному розвитку. Це вимагає створення особливих педагогічних умов для духовної, емоційної і інтелектуальної активності таких учнів, розвитку їхньої творчої активності, в процесі якої передбачено максимальний прояв індивідуальності. Відповідно педагогічні умови індивідуалізації навчання молодших школярів повинні враховувати особливості сприймання, розумової активності, індивідуальних процесів функціонування психічної і пізнавальної діяльності учнів з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочелюк В. Й. Психологія людини з обмеженими можливостями: навч. посібник / В. Й. Бочелюк, А. В. Тутубарова. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 262 с.
2. Костюк Г. С. Вікова психологія / Г. С. Костюк. – К.: Рад. школа., 1976. – 270 с.
3. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посібник / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвєєва. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 264 с.
4. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 томах. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 417–654.
5. Тезаурус методичного працівника / уклад. і гол. ред. В. В. Демченко. – Рівне: РОІППО, 2012. – 72 с.
6. Чайка В. М. Основи дидактики: навч. посібник / В. М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 240 с.
7. Smith E. C. Polloway a.e. patton, R. J., Dowdy A. C. (2008). teaching students with special needs in inclusive settings, by person education INC. fifth edition, 2008. – 305 s.

REFERENCES

1. Bochelyuk V. Y. Psykholohiia liudyny z obmezhenymy mozhlyvostiamy: navchalnyi posibnyk [Psychology of a person with disabilities] / V. Y. Bochelyuk, A. V. Tutubarova – Kyiv «Tsentr uchbovoi literatury» – 2011 – 262 s.
2. Kostiuk H. S. Vikova psykholohiia [Age psychology] / H. S. Kostiuk /Radianska shkola. – K.,1976. – 270s.
3. Osnovy korektsinoi pedahohiky: navchalno-metodychnyi posibnyk [Fundamentals of correctional pedagogy: educational and methodical manual] / S. P. Myronova, O. V. Havrylov, M. P. Matvieieva; Za zah. red. S. P. Myronovoi]. – Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka, 2010. – 264 s.
4. Sukhomlynskyi V. O. Sto porad uchytelevi [Hundred counsel to a teacher] / Sukhomlynskyi V. O. // Vybr. tv.: v 5 t. – K.: Rad. shk., 1976. T.2. – S. 417–654.
5. Tezaurus metodychnoho pratsivnyka [Thesaurus of methodologist]/ uklad. i holov. red. V. V. Demchenko – Rivne: ROIPPO, 2012. – 72 s.
6. Chaika V. M. Osnovy dydaktyky: navch. posib.[Basics of didactics] /V. M. Chayka – K.: Akademvydav, 2011. – 240 s.
7. Smith, E.C., polloway,a.e. patton,R.J., Dowdy,A.C.(2008 r). teaching students with special needs in inclusive settings, by person education INC. fifth edition, 2008 r. – 305 s.

Стаття надійшла в редакцію 02.09.2017 р.